

پیش‌گیری اجتماعی از فساد

سیدمحمد معصومی^۱

چکیده

دسترسی به اطلاعات، آموزش عمومی و ارتقاء سطح آگاهی، تجهیز رسانه‌ای، نهادهای مدنی، و گزارش‌دهی و حمایت از اطلاع‌دهندگان فساد را می‌توان از جمله تدابیر مهم پیش‌گیری اجتماعی از فساد دانست. مردم آگاه از مسائل و تصمیم‌های تأثیرگذار حکومتی در موقعیتی قرار می‌گیرند که بر رفتار کارگزاران بخش عمومی نظارت کرده و زمینه‌های ارتکاب فساد را از آنان سلب خواهند کرد.

در تدبیر آموزش عمومی و ارتقاء سطح آگاهی، اطلاعات به صورتی فعال منتشر می‌شود. در این حالت، کسانی که به دنبال کسب اطلاعات نیستند حداقل اطلاعاتی را دریافت می‌دارند و کسانی که به دنبال کسب اطلاع‌اند از منابع بهتری بهره‌مند می‌شوند. در برنامه تجهیز رسانه‌ای نیز تلاش می‌شود تا متخصصان مربوط تجهیز و توانمند شوند. در برنامه نهادهای مدنی نیز، هدف همراه کردن جامعه مدنی و اعضای فعال در آن با سازوکارهای مقابله با فساد است.

در تدبیر گزارش‌دهی و حمایت از اطلاع‌دهندگان فساد، تلاش می‌شود تا مردم به هم‌کاری با نهادهای مقابله با فساد ترغیب شوند.

واژگان کلیدی

فساد، پیش‌گیری، پیش‌گیری اجتماعی، جامعه مدنی، آموزش عمومی، گزارش‌دهی، دسترسی به اطلاعات

مقدمه

فساد امروزه به معضلی جهانی تبدیل شده و به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه که تدابیر قدرتمندی برای برخورد با آن وجود ندارد به سطح بی‌سابقه‌ای رسیده است. (۱:۹).

از نظر سازمان شفافیت بین‌المللی^۱، فساد عبارت است از سوءاستفاده از قدرت تفویض شده در جهت منافع شخصی اعم از اینکه در بخش دولتی باشد یا خصوصی (۲۵: ۱۱).

منظور از پیش‌گیری اجتماعی ایجاد تغییرهای فردی و محیطی است به نحوی که به اصلاح جامعه و فرد منجر شده و موجبات جلوگیری از ارتکاب جرم را تا حدود زیادی به صورت پایدار و همیشگی فراهم کند (۸۵: ۱۰). این نوشتار ابزارها و شیوه‌های تحقق پیش‌گیری اجتماعی از فساد را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

الف. دسترسی به اطلاعات

دسترسی به اطلاعات می‌تواند ضمن ارتقای شفافیت در رفتارها و تصمیم‌گیری‌های کارگزاران عمومی، مردم را همواره از مسائل و امور تأثیرگذار بر سرنوشت خود آگاه کند. این امر سبب افزایش نظارت‌های مردمی بر رفتارها و تصمیم‌های کارگزاران بخش عمومی شده و بدین نحو فرصت ارتکاب فساد را محدود خواهد کرد.

در واقع، در اینجا کاربرد دریافت اطلاعات را درخواست می‌کند و سامانه نهاد دولتی موظف به پاسخ‌گویی می‌شود. برای رسیدن به سازوکاری منظم و مؤثر در این حوزه، باید تضمین شود که جریان کار بنا به درخواست کاربران مبنی بر نوع اطلاعات مورد درخواست تنظیم شده است. به‌علاوه، ماموران دولتی مربوط حق منع خودسرانه و نامتعارف افراد را از دسترسی به اطلاعات ضروری و لازم در

1. Ti

این حوزه نداشته باشند (۳۰۲: ۱۶).

نظر به اهمیت و تأثیر بسیار سازوکار دسترسی به اطلاعات در امر پیش‌گیری از فساد، کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد^۱ مشهور به کنوانسیون مریدا-به‌طور ویژه در زیربندهای ب و ت از بند ۱ ماده ۱۳ خود حمایت از چنین سازوکاری را مورد توجه و تأکید قرار داده است.

در بند ۱ این ماده از کشورهای عضو خواسته شده است تا اقدام‌های مقتضی را برای فراهم کردن زمینه ارتقای مشارکت فعالانه اعضای جامعه مدنی در امر پیش‌گیری و مبارزه با فساد انجام دهند. این مشارکت باید با انجام اقدام‌هایی مانند تضمین دسترسی مؤثر مردم به اطلاعات، و اجر نهادن، ارتقاء و حمایت از آزادی برای یافتن، دریافت، نشر و توزیع اطلاعات مربوط به فساد تقویت شود. همچنین، از کشورهای عضو خواسته شده که با اتخاذ فرایندها یا مقرراتی که به

اعضاء جامعه امکان می‌دهد تا در صورت اقتضاء اطلاعاتی را در مورد تشکیلات، عمل‌کرد و فرایندهای تصمیم‌گیری مدیریت دولتی آن و با در نظر گرفتن حراست از زندگی خصوصی و داده‌های شخصی اطلاعات را در مورد تصمیم‌گیری‌ها و اعمال قانونی که به کلیه اعضای جامعه مربوط می‌شود به‌دست آورند.

ترسیم این سازوکار نیازمند تصویب مقرراتی منسجم و شفاف است. این مقررات باید مؤلفه‌های زیر را دربرداشته باشند:

۱. الزام نهادهای دولتی به ارائه اطلاعات این مقررات باید نهادهای دولتی را به ارائه و انتشار اطلاعات لازم درباره چگونگی فعالیت‌های خود ملزم کنند. هدف اصلی از این الزام آگاه‌سازی افراد جامعه از عمل‌کرد نهادهای دولتی است؛ به نحوی که، در نهایت به ارتقای سطح شفافیت در ساختار اجرایی نهاد دولتی منتهی شود.

این اطلاعات به شرح وظایف قانونی نهادهای دولتی، مسائل بودجه‌ای و عمل‌کرد مالی نهادها، گزارش‌های سالانه و منظم از نحوه و میزان فعالیت

1. United Nations Convention against Corruption

نهادهای، و نحوه فعالیت نهادهای نظارتی و رسیدگی کننده به شکایت‌ها مربوط است (۲۹: ۹)؛

۲. به رسمیت شناختن حق دسترسی به اطلاعات. این امر از آن جهت اهمیت دارد که جامعه همواره دسترسی به اطلاعات را به منزله حقی مشروع و قانونی برای خود مفروض دارد و امکان اعتراض نسبت به منع از دسترسی به اطلاعات را داشته باشد. (۱۴: ۱۲)؛

۳. سازوکار بررسی مستقل. این مقررات باید تأسیس سازوکار مستقلی را برای بررسی این مسأله مقرر کنند که آیا اطلاعات درخواست شده مشمول مقررات دسترسی به اطلاعات قرار می‌گیرد یا خیر. این سازوکار باید خارج از نهادی باشد که از آن درخواست اطلاعات شده است. زیرا، در غیر این صورت، نهاد مربوط می‌تواند به بهانه‌های مختلف از ارائه اطلاعات طفره رود. (۳۰۳: ۱۶)؛

۴. تعیین محدوده زمانی. باید چهارچوب زمانی کافی و مشخص برای نهادهای دولتی و نیز مرجع بررسی کننده مستقل تعیین شود. هدف این است که نهادهای مزبور فرصت کافی برای جست‌وجو، جمع‌آوری و بررسی اطلاعات درخواستی را داشته باشند (۳۱: ۹)

البته، باید به این نکته توجه داشت که در جریان افشای اطلاعات، اطلاعات خصوصی افراد از دسترس عموم محفوظ نگه داشته شود. نمی‌توان تنها به بهانه مبارزه با فساد و شفاف‌سازی اطلاعات مرتبط با حريم خصوصی اشخاص را در دسترس عموم قرار داد. زیرا، امکان سوءاستفاده از آنها به‌ویژه در جامعه‌های رقابتی امروز (با توجه به ارزش بسیار اطلاعات در آنها) بسیار محتمل است (۳۲: ۱۲).

دست‌رسی به اطلاعات با چالش‌هایی نیز روبه‌روست. شاید بتوان نخستین چالش اجرایی در زمینه دسترسی به اطلاعات را اکراه و ترس دولت‌ها از چنین اقدامی دانست. به‌ویژه دولت‌ها از آن جهت که دسترسی عمومی به اطلاعات مربوط به میزان فساد حاکم بر آنها می‌تواند به متزلزل شدن جایگاه سیاسی آنها و از دست رفتن موقعیت‌شان منجر شود ممکن است در عمل با برقراری چنین

سامانه‌ای مخالفت کرده و یا اجرای آن را محدود کنند.

چالش دیگر دلایلی است که بر اساس آنها نهادهای دولتی، دست‌رسی به طبقه‌ای از اطلاعات را برای عموم مستثنا می‌کنند. در برخورد با چنین استثناهایی دو نکته اهمیت دارد: نخست، تکلیف اثبات محرمانگی اطلاعات (با هر دلیلی) بر عهده مرجع مورد سؤال است؛ و دوم، عذرهای مربوط به محرمانگی اطلاعات درخواستی باید از پیش در قوانین تعیین شده باشند تا مراجع دولتی نتوانند با بهانه قرار دادن دلایل گوناگون از افشای اطلاعات لازم خودداری کنند (۳۶: ۱۲).

ب. آموزش عمومی و ارتقاء سطح آگاهی

برای آنکه مردم جامعه‌ای بتوانند با فساد مقابله کنند و خود از ارتکاب آن اهتراز ورزند، آموزش و آگاه‌سازی آنان امری لازم و ضروری است. آموزش کارکنان دولتی در زمینه نحوه برخورد با فساد و بیان شیوه‌های گزارش‌دهی و آگاهی دادن به شهروندان در خصوص ماهیت فساد و پیامدهای وخیم آن و تشویق آنان به برقراری ارتباط بدون واسطه با مسؤولان امر مبارزه با فساد اقدامی لازم و ضروری است (۲۳: ۸).

نظر به تأثیر و کارآمدی بسیار برنامه آموزش عمومی در مقابله با فساد و پیش‌گیری از آن، کنوانسیون مریدا در چند بند از فصل دوم خود (با عنوان اقدام‌های پیش‌گیرانه) بر اتخاذ چنین برنامه‌ای از جانب کشورهای عضو صحنه گذاشته و تأکید کرده است. برای مثال، بند الف ماده ۱۳ (با عنوان مشارکت جامعه) این کنوانسیون از کشورهای عضو خواسته که در راستای پیش‌گیری از فساد و مقابله با آن آگاهی عمومی را درباره وجود، علل و شدت تهدید فساد ارتقاء دهند. بند پ همین ماده در جهت تقویت مشارکت عمومی «انجام فعالیت‌های مربوط به اطلاع‌رسانی همگانی که به عدم تحمل فساد و نیز برنامه‌های آموزشی مردمی از جمله برنامه‌های درسی مدرسه‌ها و دانشگاه‌ها کمک می‌کند» را خواسته است. سند بین‌المللی دیگری که بر برنامه آموزش عمومی و ارتقاء سطح آگاهی

در جامعه صحه گذاشته و از کشورهای عضو خواسته است که چنین برنامه‌ای را مورد توجه قرار دهند «کنوانسیون میان امریکایی مبارزه با فساد»^۱ است. ماده ۳ این کنوانسیون تمهیدهای پیش‌گیرانه‌ای را در راستای مقابله با فساد مقرر کرده است. بند دوم این ماده بر آموزش عمومی و به‌ویژه آموزش کارکنان بخش دولتی برای آشنایی هر چه بهتر آنان با مسؤولیت‌های خود و رفتارهای صحیح و عاری از فساد که باید داشته باشند تأکید کرده است.

این برنامه‌های آموزشی باید متضمن اطلاعات دقیقی درباره ماهیت فساد، هزینه‌های فساد، و نحوه وقوع و گزارش آن و سازوکارها و قوانین مقابله با آن و تجربه‌های فراملی باشند.

اطلاعات مربوط به ماهیت فساد و نحوه وقوع آن در مورد کارگزاران بخش عمومی اهمیتی دوچندان دارد. زیرا، آنان همواره و به‌واسطه ماهیت فعالیت خود در بخش عمومی در معرض ارتکاب فساد قرار دارند. بنا بر این، باید طی یک برنامه آموزشی منظم و مستمر به درک روشنی از این مسأله برسند (۶۹: ۱۸). فقر، بهداشت ضعیف، میزان پایین امید زندگی، توزیع نابرابر درآمد و ثروت، میزان رشد پایین و حتی منفی برای برخی از کشورها و شکست برنامه‌های توسعه‌ای آنان تنها بخشی از پیامدهای نامطلوب فساد اند (۷۲: ۵).

برای جلب پشتیبانی عمومی، بهتر آن است که برای عموم اعضای جامعه مدنی ثابت شود که فساد امری زیان‌بار و نامطلوب است. به‌ویژه، در حوزه‌هایی که مردم با دولت تعامل بیش‌تری دارند، اهمیت آشنایی آنان با زیان‌های فساد دوچندان است.

همچنین، مردم همیشه باید از نحوه و چگونگی اجرای برنامه‌های مبارزه با فساد آگاه باشند تا از این رهگذر امکان جلب همکاری و پشتیبانی آنان از برنامه‌های پیش‌گیرانه و سرکوب‌گرانه در رویارویی با فساد وجود داشته باشد. باید اطلاعات ویژه‌ای درباره نحوه و چگونگی هم‌کاری با نهادهای تخصصی

1. Inter- American Convention Against Corruption

مبارزه با فساد را در اختیار مردم و کارمندان دولتی گذاشت. برای مثال، نشانی و شماره تلفن مراجعی که در صورت وقوع فساد می‌توان به آنها گزارش داد می‌تواند به شکلی خاص مورد توجه قرار گیرد (۷۲: ۱۸).

آگاهی از قوانین کیفری مقابله با فساد نیز جزء این مؤلفه است. اصولاً انتشار قوانین کیفری می‌تواند حاوی دستورهای پیش‌گیرانه برای مجرمان بالقوه باشد و از این رهگذر هزینه بالای ارتکاب فساد را به آنان گوشزد کرده و آنان را به رعایت درست‌کاری و صداقت تشویق کند.

با توجه به این واقعیت که فساد مالی معضلی جهانی است و کشورهای مختلف جهان با آن دست به‌گریبان‌اند، می‌توان از رهگذر بیان و انتشار تجربه‌های موفق دیگر کشورها در امر مبارزه با فساد به راه‌کارهای جدید در این حوزه دست یافت (۷۶-۷۷: ۱۸).

این امر می‌تواند باعث ارتقای اعتماد به نفس نزد مردم و به‌ویژه کارگزاران بخش عمومی در رویارویی با معضل فساد شود.

این آموزش باید با به‌کارگیری ابزار ارتباطی قوی و مؤثر صورت گیرد.

رسانه‌های جمعی به‌واسطه بهره‌مندی از طیف وسیع مخاطبان و سرعت بالای انتقال اخبار و اطلاعات نخستین و مهم‌ترین گزینه برای انتقال پیام‌های ضد فساد‌اند. گزارش فساد در رسانه‌ها مانع اعمال نفوذ افراد برای مسکوت نگاه داشتن رفتارهای فساد و عدم پیش‌گیری از فساد شده و افشای فساد در رسانه‌ها ناگزیر هزینه‌های اجتماعی و سیاسی فساد را برای مرتکبان آنها افزایش می‌دهد (۲۶: ۳). برای برخی از مخاطبان و اقشار خاص، برگزاری همایش، نشست و کارگاه آموزشی فایده بیشتری دارد. از فواید تمسک به چنین وسایلی امکان برقراری ارتباط دوسویه میان متولیان امر مبارزه با فساد (به‌ویژه در حوزه آموزش عمومی) با مخاطبان است (۲۲: ۱۴). این ارتباط دوسویه سبب می‌شود تا با اطلاع از نقطه نظر مخاطبان و نظرخواهی از آنان در مورد شیوه‌های مبارزه با فساد، امکان اصلاح شیوه‌های مبارزه با فساد و کارآمدی هر چه بیش‌تر آنها به نحو

شایسته‌تری فراهم شود.

از اینترنت نیز می‌توان برای انتشار پیام‌ها و اخبار مربوط به مقابله با فساد و گزارش فساد از سوی مردم استفاده کرد. امکان برقراری ارتباط دوسویه، مقرون به صرفه و سریع از لحاظ زمانی میان نهادهای مبارزه با فساد و مخاطبان آنها از ویژگی‌های بارز این وسیله ارتباطی است. دولت‌ها باید سایت‌های تخصصی مبارزه با فساد ایجاد کرده و به شکلی منظم و روزآمد اخبار و اطلاعات مربوط را در آنها منتشر و ترویج کنند. به‌ویژه، باید اخباری درباره نحوه اجرا و نتایج طرح‌های ضد فساد انتشار یابد تا امکان آگاهی مردم از آنها و نظارت مؤثر بر آنها به وجود آید (۳۰۷: ۱۶).

با توجه به این واقعیت که نهادهای متولی امر آموزش در جامعه‌های امروزی متفاوت و متغیر اند، ایجاد هماهنگی میان آنها کاری دشوار و نیازمند صرف وقت بسیار است و اگر این هماهنگی به خوبی صورت نپذیرد، امکان دوباره کاری و ائتلاف منابع مادی در این زمینه بسیار محتمل است. اصلاح و ارتقاء سطح آگاهی‌های مردمی در مورد معضل فساد و مبارزه با آن امری بسیار پرهزینه، زمان‌بر و دشوار است و نمی‌توان در مدت زمانی کوتاه و انجام چند برنامه موقت در این حوزه به موفقیت چندانی دست یافت. برای موفقیت در این برنامه، توجه به مؤلفه زمان و تداوم جریان آموزش امری لازم و ضروری است (۵۷: ۹).

پ. تجهیز رسانه‌ای

نقش رسانه‌های گروهی در ایجاد و حفظ فضایی در زندگی عمومی که در آن بروز فساد مالی منع می‌شود بسیار مهم و حیاتی است. مطبوعات، رادیو و تلویزیون با اعمال اختیارات عمومی و خصوصی به‌دقت و به‌طور مستمر نقش نظارتی بسیار مهمی را ایفاء می‌کنند.

رسانه‌ها با اعمال فشار بر دولت‌ها به آنها گوشزد می‌کنند که طبق مصالح عمومی عمل کنند. رسانه‌های جمعی مستقل و آزاد که بدون واهمه از انتقام

به نقد عمل کرد دولت می‌پردازند سدی مستحکم در مقابل فساد دولتمردان به حساب می‌آیند (۷:۱۴۲).

بنا بر این، تجهیز رسانه‌ها از رهگذر آموزش تخصصی و فنی آنها و اعطای استقلال رسانه‌ای اهمیتی دوچندان می‌یابد. فقط رسانه آگاه و تجهیز یافته است که می‌تواند در افزایش آگاهی عمومی و آموزش مردم مؤثر واقع شود و در نهایت پشتیبانی عمومی از طرح‌های ضد فساد را محقق سازد.

توسل به برنامه تجهیز رسانه‌ای - به‌منزله برنامه‌ای توان‌مند در ارتقاء مشارکت در برنامه‌های ضد فساد - را می‌توان بر اساس الزامات کلی بند نخست ماده ۵ کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد توجیه کرد. این بند کشورهای عضو را به اتخاذ سیاست‌های مؤثر و هماهنگ ضد فساد دعوت می‌کند که مشارکت جامعه را ارتقاء می‌دهند و اصول حاکمیت قانون، مدیریت مناسب امور عمومی و اموال دولتی، یک‌پارچگی، شفافیت و مسؤولیت‌پذیری را بازتاب می‌دهند. زیربند ت از بند نخست ماده ۱۳ با عنوان مشارکت از کشورهای عضو خواسته است که «از آزادی جهت دریافت، نشر و توزیع اطلاعات مربوط به فساد حمایت کنند». موارد زیر از جمله موضوع‌هایی اند که اگر به‌خوبی مورد توجه قرار گیرند و محقق شوند، امکان شکل‌گیری یک نظام قوی و کارآمد رسانه‌ای را در برخورد با پدیده فساد فراهم می‌کنند:

۱. **استقلال رسانه‌ای.** استقلال رسانه‌ها در بررسی نقادانه رفتارهای دولت و بخش‌های مختلف آن امری لازم و ضروری است. برای حفظ اعتماد عمومی به گزارش‌ها و اخبار رسانه‌های جمعی، باید استقلال حرفه‌ای رسانه‌ها همواره از تعرض‌های دولتی و سیاسی مصون باشد. دفاع از استقلال و آزادی رسانه‌های جمعی راه‌کاری مؤثر در نظارت بر حکومت و کارگزاران آن است (۷:۴).
از مهم‌ترین راه‌کارهای حفظ استقلال و بی‌طرفی رسانه‌ها که می‌تواند به‌خوبی مورد توجه قرار گیرد واگذاری مالکیت رسانه‌ها به بخش خصوصی و جداسازی آنها از دولت یا حزب‌های سیاسی است (۳۱۰:۱۶).

زیرا، در این صورت، هم‌زمان با حرکت‌های منسجم گروه‌های مخالف در آشکارسازی قانون‌شکنی‌های متصدیان دولتی می‌توانند از حمایت غیرقانونی و نمونه‌های سودجویی در تمام بخش‌های جامعه پرده بردارند. (۷:۳۵۰)

۲. تخصص‌گرایی. اصولاً تهیه و تنظیم راه‌بردهای کلان در امر مبارزه با فساد کاری تخصصی و پیچیده است. راه‌کارهای متفاوت اجرایی در این حوزه می‌توانند اقتصادی، حقوقی، مدیریتی و حتی فنی باشند. برای اینکه رسانه‌ها بتوانند با نقدی منصفانه، صحیح و مستقل این راه‌کارها را ارزیابی کنند و در صورت وجود هر گونه اشکالی در پیشنهاد یا اجرای آنها خواهان رفع آن باشند، باید دارای تخصص‌های مناسب باشند. رسانه‌ها از دو راه می‌توانند به اطلاعات تخصصی در حوزه مبارزه با فساد دست یابند: نخست، با آموزش مستمر کارکنان خود و ارائه اطلاعات لازم تخصصی به آنان سعی در بالا بردن دانش و آگاهی کارکنان کنند؛ و دوم، از منابع تخصصی در این حوزه همانند نهادهای مقابله با فساد و نیز صاحب‌نظران و دانشگاهیان فعال در این حوزه مشورت گیرند و از ایشان نظرخواهی کنند (۹:۶۸)؛

۳. در دست‌رس بودن. رسانه‌ای می‌تواند بر مخاطبان تأثیر بگذارد که به شکلی روزآمد در دست‌رس عموم مردم باشد. ارتباط همیشگی و مستمر رسانه با جامعه می‌تواند زمینه‌ساز اعتماد عمومی به اخبار و اطلاعات ارائه‌شده از جانب رسانه باشد و در نهایت عزم عمومی در مقابله با فساد را جدی کند. اگر پوشش خبری بخش‌هایی از جامعه مستلزم استفاده از منابع دولتی باشد، باید تلاش شود که دولت نتواند با اتکاء به این حربه در ارائه اخبار و اطلاعاتی که به نفع‌اش نیست محدودیت ایجاد کند (۱۶:۳۱۱)؛

۴. آموزش رسانه‌ای. رسانه‌ها باید پیوسته در خصوص ماهیت فساد، علل ارتکاب آن و هزینه‌های ناشی از آن کسب اطلاع کنند. آنها باید از انواع و اقسام فسادهای ارتكابی و میزان ارتكاب آنها آگاهی یابند. باید به رسانه‌ها و دست‌اندرکاران آن آموخت که به شکل مستمر اقدام‌های پیش‌گیرانه و ضد فساد

دولت‌ها را نقد و ارزیابی کرده و با بیان نقاط ضعف آنها به شکلی منصفانه زمینه اصلاح و شایسته‌سازی آنها را فراهم کنند (۵۱: ۱۶).

در مورد چالش‌های موجود در این حوزه نیز باید گفت که محدودیت‌های مالی و بودجه‌ای در امر برگزاری دوره‌های آموزشی برای کارکنان رسانه‌ها و به طور کلی تجهیز آنان که با هدف افزایش تخصص در آنها صورت می‌پذیرد، نخستین چالش عملی در اجرای چنین برنامه‌ای است. چالش دیگر وجود برخی محدودیت‌های نامعقول در امر دسترسی به اطلاعات برای رسانه‌ها است. در واقع، اگر دسترسی به موقع و مؤثر رسانه‌ها به اطلاعات تضمین نشود، نمی‌توان از آنها انتظار تأثیرگذاری مثبت و فعال بر روند اجرای طرح‌های مقابله با فساد را داشت. بنا بر این، تصویب قوانینی منسجم و شفاف که دسترسی عمومی به اطلاعات را به رسمیت بشناسند پیش‌شرطی ضروری در اجرای این برنامه است (۷۱: ۹).

ت. نهادهای مدنی

نقش نهادهای مدنی و مشارکت آنان در شکل‌دهی سازوکارهای کنترل اجتماعی که با هدف پیش‌گیری از فساد و مقابله با آن صورت می‌پذیرد نقشی بی‌بدیل و ارزشمند است.

این نهادها با نظارت خود بر عمل‌کرد سازمان‌ها و نهادهای عمومی دولتی تلاش می‌کنند تا فعالیت‌های آنها را از رهگذر شفاف‌سازی و به‌اصطلاح در اتاق شیشه‌ای در معرض نگاه و داوری جامعه قرار دهند (۳۲: ۶).

داوطلبانه بودن فعالیت در این نهادها و پای‌بندی فراوان اعضای آنها به اصول کاری سبب اثرآفرینی بسیار نهادهای مدنی شده است. نهادهای مدنی خارج از حیطه آموزش رسمی دولتی می‌توانند با ابتکارها و امکانات مردمی گسترده خود قشرهای گوناگون مردم را در زمینه‌های مختلف آموزش دهند و در بالا بردن سطح آگاهی و فرهنگ عمومی تأثیرگذار باشند. همچنین، این نهادها می‌توانند

در تحریک توجه و حساسیت مردم به حل مشکلات و بحران‌ها بسیار اثرگذار و کارآمد باشند. آنها می‌توانند به بسیج امکانات مردمی در زمینه‌های مختلف از جمله مقابله با فساد کمک شایانی کنند (۱۳۴: ۲).

در ماده‌های ۶ و ۳۶ «کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد» بر اهمیت نهاد و مراجع تخصصی مبارزه با فساد تأکید شده است. همچنین، تلاش برای ارتقاء مشارکت جامعه در امر پیش‌گیری از فساد و مقابله با آن نیز در ماده‌هایی از کنوانسیون مقرر شده است.

بند نخست ماده ۱۳ این کنوانسیون (با عنوان مشارکت جامعه) به طور خاص از کشورهای عضو کنوانسیون خواسته است که شرکت فعالانه افراد و گروه‌های خارج از بخش دولتی مثل جامعه مدنی، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های جامعه‌مدار را برای جلوگیری از بروز فساد و مبارزه با آن ارتقاء دهند. این تأکید خاص کنوانسیون بر استفاده از توانمندی بالقوه نهادهای مدنی و غیردولتی خود تأییدی دیگر بر نقش مؤثر و سازنده نهادهای مدنی در پیش‌گیری از فساد و مقابله با آن است.

از جمله اقدام‌های این نهادها برای مبارزه با فساد و سالم‌سازی سامانه عمومی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. کمک به روند آموزش عمومی. عدم اطلاع مردم از فساد و نحوه وقوع و مبارزه با آن مهم‌ترین علت اجتماعی ایجادکننده فساد است که توجه به امر آموزش و اطلاع‌رسانی می‌تواند در رفع این مشکل راه‌گشا باشد. نهادهای مدنی به واسطه اینکه خارج از حوزه آموزش رسمی دولتی فعالیت می‌کنند و به شکل گسترده‌ای مورد اعتماد جامعه اند می‌توانند با استفاده از ابتکارها و امکانات مردمی خود در زمینه اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی جامعه در خصوص فساد و نحوه پیش‌گیری و مقابله با آن موفق باشند. نهادهای مدنی در این راه می‌توانند از رهگذر رسانه‌های جمعی و به‌ویژه مطبوعات و برگزاری دوره‌های آموزشی مختلف و مقطعی برای قشرهای مختلف اجتماعی از قبیل کارگزاران بخش

عمومی، دانش‌آموزان و دانش‌جویان و استادان دانشگاه پیام‌های خود را ارائه کنند (۸۴: ۹)؛

۲. برقراری فرهنگ قانون‌مداری و پرهیز از فساد. ارتکاب فساد در بعضی از مجموعه‌های فرهنگی فاقد قبح اجتماعی و نشانگر زیرکی و کیاست افراد است. در واقع، اندیشه‌های ریشه‌دار غلط و غیرمنطقی دربارهٔ فساد در بعضی از جامعه‌ها یکی از مهم‌ترین چالش‌های فرا روی برنامه‌های ضد فساد است. نهادهای مدنی به‌واسطهٔ حضور در متن جامعه و اطلاع از طرز تفکر اعضای آن و نیز بهره‌مندی از سرمایهٔ اعتماد عمومی می‌توانند به‌خوبی در راستای حاکم کردن فرهنگ قانون‌مداری و پرهیز از فساد حرکت کرده و زمینهٔ اصلاح باورهای نادرست جامعه را در خصوص فساد فراهم کنند (۲۵: ۱۳)؛

۳. کمک به سازوکار گزارش‌دهی. می‌توان ادعا کرد که در موفقیت یا عدم موفقیت سازوکار گزارش‌دهی فساد به مراجع تحقیق بزرگ‌ترین عامل تعیین‌کننده هم‌کاری اعضای جامعهٔ مدنی با آن‌ها است. نهادهای مدنی و اعضای فعال در آن می‌توانند به‌خوبی با اعلام موارد وقوع فساد به این سازوکار کمک کنند و با پی‌گیری گزارش‌های رسیده باعث ایجاد تلاش و انگیزه بیش‌تر در مراجع تحقیق شوند و در مقابل هر گونه اهمال یا عدم رسیدگی به گزارش‌ها بایستند. همچنین، این نهادها می‌توانند با تشویق همه‌جانبهٔ مردم در جهت هم‌کاری با مراجع تحقیق و متقاعد کردن آنان مبنی بر اینکه از رهگذر این هم‌کاری هیچ خطری آنها را تهدید نخواهد کرد باعث ارتقاء سطح هم‌کاری‌های مردمی شوند (۳۰: ۱۳).

۴. پژوهش و بیان دیدگاه‌های اصلاحی. بررسی روند انجام کار در قسمت‌های مختلف بخش عمومی با هدف تشخیص نارسایی‌ها و عوامل ایجادکنندهٔ فساد و پیرو آن پژوهش به منظور توصیهٔ اقدام‌های اصلاحی به متولیان بخش عمومی چهارمین اقدام اثربخش نهادهای مدنی در این حوزه است. نهادهای مدنی می‌توانند با انجام پژوهش‌های بنیادین در خصوص معضلات و مشکلات جامعه

و ارائه نتایج خود به حاکمیت بخش عمومی را در راستای اتخاذ برنامه‌های کلان و مناسب یاری رسانند. در این حوزه نیز، نتایج تحقیق و پژوهش نهادهای مدنی می‌تواند به ارتقاء شفافیت در عمل‌کرد دولت‌ها و بالا بردن توان پاسخ‌گویی آنان کمک کند؛ اموری که در صورت تحقق به کاهش امکان وقوع فساد منجر می‌شوند. (۸۶: ۹).

با توجه به نقش مثبت و مفید نهادهای مدنی در پیش‌گیری از فساد و مقابله با آن و در راستای پر کردن فاصله میان حاکمیت و جامعه و برقراری ارتباط میان نهادهای عمومی و جامعه مدنی، می‌توان به اعطای نقشی مهم‌تر و مؤثرتر به نهادهای مدنی اقدام کرد. اگر دولت‌ها بر بدبینی مفرط خود درباره اصل و نحوه فعالیت نهادهای مدنی غلبه کنند و خواستار مشارکت هر چه بیش‌تر آنها در اداره جامعه شوند، آن‌گاه برقراری اتصال سازمانی و اداری میان نهادهای مدنی و دولتی می‌تواند جامعه حقیقت به خود بپوشاند.

در شکل نخست برقراری این اتصال می‌توان تأسیس نهادها و مراجعی خاص را با هدف پیش‌گیری از فساد و مبارزه با آن متصور شد که با همکاری میان دولت و نهادهای مدنی ایجاد شده است. در واقع، تأسیس نهادهای با هویت دولتی و مدنی مورد توجه قرار گیرد. با توجه به اهمیت امر نهادسازی در پیش‌گیری از فساد و مقابله با آن، با تأسیس چنین نهادهایی ضمن بهره‌برداری از امکانات مادی بخش دولتی که به‌طور عمده شکلی مطلوب دارد و استفاده از پشتوانه مردمی نهادهای مدنی می‌توان به موفقیت‌آمیز بودن برنامه‌های پیشنهادی از جانب چنین مراجعی بیش‌تر امیدوار بود و نتیجه‌دهی آنها را تضمین کرد.

راه دیگر برقراری اتصال میان نهادهای مدنی و دولتی استفاده از مشاورانی فعال در مجموعه نهادهای مدنی است. می‌توان افرادی را از صنف‌های مختلف فعال در جامعه مدنی همچون روزنامه‌نگاران و دانشگاهیان انتخاب و در کمیسیون‌های مبارزه با فساد به کار گماشت. حتی می‌توان در کنار سازمان‌های دولتی مبارزه با فساد نهادهای مشورتی بنا کرد؛ نهادهای مشورتی‌ای که از صنف‌های مختلف

جامعه مدنی در آنها نمایندگانی وجود داشته باشد. این مشاوران باید پیوسته با نمایندگان دولت در ارتباط بوده و از اخبار و اطلاعات واقعی در این حوزه درباره میزان واقعی ارتکاب فساد و علل آن و برنامه‌هایی که در مقابله با آن در حال اجرا است باخبر باشند (۱۵-۳۱۴: ۱۲).

برای تضمین اثرگذاری مطلوب و مؤثر نهادهایی که از اتصال میان مجموعه‌های دولتی و مدنی به وجود می‌آیند، توجه به عوامل زیر ضروری است:

۱. **تخصص‌گرایی.** با توجه به پیچیده بودن فساد و ضرورت تدوین یک راه‌برد جامع در تمامی بخش‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی برای مقابله با آن، باید توجه ویژه‌ای به انتخاب اعضای فعال در این نهادها داشت. ترکیب اعضای این نهادها باید شامل دامنه‌ای از تخصص‌های لازم و مرتبط با معضل فساد باشد. و البته باید به شکل مستمر اطلاعات کافی و روزآمد در اختیار آنان نهاد تا توانایی اعضای پیوسته حفظ و ارتقاء یابد.

۲. **جامعیت.** در ترکیب اعضای نهادهای مرکب (مدنی و دولتی) تا حد امکان باید نمایندگانی از طیف‌های مختلف فعال در عرصه جامعه مدنی حضور داشته باشند. این کار باعث می‌شود که مسؤولان دولتی متقاعد شوند که دیدگاه اکثریت اعضای جامعه مدنی را در خصوص نحوه اجرای اقدام‌های ضد فساد از رهگذر نمایندگان آنان شنیده و بدین واسطه نهایت تلاش خود را در جهت تحقق خواسته‌های آنان به کار گیرند؛

۳. **تجهیز و توانمندسازی.** نهادهای متصل (مدنی و دولتی) برای انجام وظایف خود در این حوزه نیازمند تجهیز و سرمایه‌گذاری اند. بودجه لازم برای تأسیس چنین مراجعی باید از جانب بخش دولتی فراهم شود و پیوسته بر امر توانمندسازی این نهادها به‌ویژه از رهگذر آموزش تأکید شود. (۹۰: ۹)

نخستین چالش فراروی فعالیت نهادهای مدنی محدودیت‌هایی است که احتمالاً دولت‌ها به دلیل نگرانی از مورد نظارت قرار گرفتن در مسیر فعالیت این نهادها ایجاد کرده یا اینکه سازمان‌دهی آنان را پرهزینه سازند.

برای رفع چنین معضلی، باید دولت‌ها را متقاعد کرد که فعالیت‌های نهادهای مدنی اگرچه ممکن است در پاره‌ای از موارد باعث بروز مشکلاتی در امر حاکمیت شود به طور کلی و در نهایت فعالیت این نهادها با تقویت حس اعتماد عمومی به دولت و پر کردن فاصله میان طبقه حاکم و جامعه به تحکیم پایه‌های حاکمیت منجر خواهد شد. (۹:۹۱)

چالش دیگر ناتوانی در دخالت دادن نمایندگان تمامی گروه‌های اجتماعی ذی‌نفع در امر مبارزه با فساد و اداره این نوع مجموعه‌هاست. امکان دارد که صاحبان منافی که به آنان فرصت حضور در چنین نهادهایی داده نشده است در مخالفت با برنامه‌ها و اقدام‌های ضد فساد اصرار ورزند. وجود این اطمینان که در چنین نهادهایی تصمیم‌ها مبتنی بر دخالت تمامی گروه‌های ذی‌نفع گرفته می‌شود اعتباری دوجندان به اقدام‌های این نهادها می‌بخشد (۳۱۸:۱۲).

ث. گزارش‌دهی عمومی و حمایت از اطلاع‌دهندگان فساد

با توجه به ماهیت شناخته‌شدهٔ بیش‌تر فسادهای مالی و اقتصادی، هم‌کاری شاهدان با نیروهای انتظامی برای افشاء و پی‌گرد این جرم‌ها اهمیت اساسی دارد. از این‌رو، باید با تشویق کارمندان و شهروندان به ارائهٔ اطلاعات و افشاجری و حمایت از آنان زمینهٔ پیش‌گیری از وقوع فساد را فراهم کرد (۳۳-۱۳۲:۷).

فساد مالی و اقتصادی معمولاً در محیط‌های در بسته و اداری صورت می‌پذیرد و اصولاً ماهیت پیچیده‌ای دارد و امکان پنهان‌سازی آنها به نحو گسترده‌ای امکان‌پذیر است. گاهی، فساد زمانی کشف می‌شود که دیگر امکان دستگیری متهم یا متهمان و بازستانی منافع ناشی از فساد وجود ندارد. در نتیجه، هم‌کاری شاهدان با مراجع مبارزه با فساد در سایهٔ حمایت کامل و قانونی از آنان از این جهت که باعث کشف جرم در کم‌ترین زمان ممکن می‌شود و امنیت محیط‌های ایجاد فساد را نیز متزلزل می‌کند بسیار مهم و با ارزش است (۹:۹۷).

به همین دلیل، حمایت از شاهدان و اطلاع‌دهندگان فساد ضرورت می‌یابد.

زیرا، اگر آنان خود را در خطر ببینند یا از پیامدهای احتمالی این رفتار خود بترسند، هرگز حاضر به هم‌کاری و ایفای نقش مؤثر در این زمینه نیستند (۳۳۲: ۵).
برقراری خطوط ارتباطی میان مطلعان از فساد و نهادهای مقابله با آن از این جهت نیز اهمیت دارد که می‌تواند با بالا بردن سطح انتظارات عمومی دربارهٔ رعایت معیارهای سلامت شغلی و حرفه‌ای موجبات افزایش بهره‌وری در ارائه خدمات عمومی را فراهم کند (۶۵: ۱۷).

در کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد، ماده‌هایی در مورد توسل به سازوکار گزارش‌دهی و حمایت از اطلاع‌دهندگان فساد گنجانده شده است. در ماده‌های ۶ (با عنوان نهاد یا نهادهای مسؤوّل پیش‌گیری از فساد) و ۳۶ (با عنوان مراجع تخصصی)، تأسیس مراجع پیش‌گیری و مقابله با فساد پیش‌بینی شده است. مراجع پیش‌بینی‌شده در این دو ماده مراجع برون سازمانی اند که باعث ارتقاء شفافیت در تمامی حوزه‌های فعال در بخش عمومی می‌شوند. در مادهٔ ۳۶ بر مسأله استقلال نهادهای ارزیابی گزارش‌ها تأکید شده است.

بند دوم مادهٔ ۱۳ کنوانسیون نیز از کشورهای عضو خواسته تا اقدام‌هایی در جهت آشنایی مردم با نهادهای ضد فساد و نقش مؤثر و محوری آنها در مقابله با این معضل صورت پذیرد. همچنین، باید دسترسی به این نهادها در جهت گزارش‌دهی - هرچند به صورت ناشناس و محرمانه - تسهیل و تضمین شود. بند چهارم مادهٔ ۸ این کنوانسیون (با عنوان ضوابط مربوط به رفتار مقام‌های دولتی) مقرر کرده که «هر کشور عضو باید طبق اصول اساسی قانون داخلی خود برقراری اقدام‌ها و نظام‌هایی را برای تسهیل گزارش‌دهی فساد به مراجع مربوط توسط مقام‌های دولتی در موقعی که به چنین اعمالی در اجرای وظایف خود برخورد می‌کنند بررسی کند».

در ماده‌های ۲۲ تا ۲۴ «کنوانسیون (اروپایی) حقوق کیفری راجع به فساد»^۱ نیز از کشورهای عضو خواسته شده تا تدابیری مؤثر و کارآمد در حمایت از

اطلاع‌دهندگان فساد و شهرداری که با مأموران اجرای قانون هم‌کاری می‌کنند اتخاذ کنند. در دیگر کنوانسیون جامعه اروپایی با عنوان «کنوانسیون حقوق مدنی راجع به فساد»^۱ نیز به طور خاص از کشورهای عضو خواسته شده تا اقدام‌هایی را برای محافظت از گزارش‌دهندگان فساد اتخاذ کنند. (ماده ۱۳ کنوانسیون)

بند دوم ماده ۳ این کنوانسیون نیز از کشورهای عضو خواسته تا مقررات حقوق مدنی خود را به نحوی تنظیم کنند که امکان جبران تمامی خسارت‌های مادی و منفعتی و حتی غیرمادی ناشی از فساد را فراهم کنند. بند ۶ ماده ۳ «کنوانسیون میان امریکایی برای مبارزه با فساد» است نیز «پیش‌بینی محافظت از گزارش‌دهندگان فساد» را خواستار شده است.

سازوکار گزارش‌دهی باید به نحوی ترسیم شود که ضمن در دسترس بودن امنیت لازم را نیز داشته باشد. در یک تقسیم‌بندی کلی و با توجه به نهاد مسؤؤل دریافت گزارش‌ها می‌توان از دو نوع سازوکار گزارش‌دهی عمومی نام برد:

۱. سازوکار گزارش‌دهی داخلی. در این حالت، مرجع دریافت گزارش‌ها در داخل همان نهادی است که امکان وقوع فساد در آن می‌رود. بنا بر این، شاهدان اعم از مراجعان و کارکنان می‌توانند به مرجع واقع در داخل نهاد محل ارتکاب فساد (مانند دفتر حراست و بازرسی) گزارش دهند. در این حالت، مردم و کارکنان آسان‌تر و بهتر می‌توانند وقوع فساد را گزارش دهند. در ضمن، می‌توان امیدوار بود که به سبب آشنایی بهتر کارکنان با نحوه وقوع فساد در نهادی که در آن مشغول به فعالیت اند استقبال‌شان از گزارش‌دهی به مراجع داخلی بهتر باشد. با وجود این، ممکن است مراجع داخلی مسؤؤل گرفتن گزارش‌ها نیز دچار فساد شوند. علت این امر می‌تواند نزدیکی این مراجع به منابع وقوع فساد و فرهنگ‌های غلط اداری مبنی بر حمایت از هم‌کاران باشد (۶۲-۶۱: ۱۸). بنا بر این، در کنار این سازوکار وجود سازوکار گزارش‌دهی خارجی نیز لازم است.

۲. سازوکار گزارش‌دهی خارجی. در این حالت، مرجع مسؤؤل دریافت

گزارش‌ها خارج از نهاد محل وقوع فساد است. اینجا، حیطةٔ فعالیت مرجع مزبور گسترده است و کل بخش عمومی را فرا می‌گیرد. مراجعی همچون نهادهای تخصصی مقابله با جرم و نهادهای حساب‌رسی و بازرسی عمومی نمونه‌هایی از این مراجع اند. به دلیل وجود استقلال بیش‌تر در مراجع خارجی دریافت‌کنندهٔ گزارش‌ها و دوری از منابع وقوع فساد، امکان انحراف این سازوکار در برخورد با گزارش‌های دریافتی کمتر است (۳۲۳: ۱۲).

کارآمدی هر چه بیش‌تر سازوکار گزارش‌دهی منوط به وجود عوامل زیر است که البته توسل به آنها باید پیوسته باشد:

۱. **آگاهی و استقلال.** اطلاع مراجع مسؤؤل از منابع بالقوه و بالفعل اطلاعاتی که می‌توان از آنها گزارش دریافت کرد در این زمینه بسیار اهمیت دارد. آنها باید به نحوی کسب اطلاع کنند که ترس از انتقام‌جویی یا سایر پیامدهای گزارش تخلف در آن منتفی باشد. وانگهی، آنها باید استقلال کافی در مورد حفظ محرمانگی روند دریافت گزارش‌ها و رسیدگی به آنها داشته باشند. این استقلال از آن جهت لازم است که نهادهای مزبور بتوانند در راستای دفع هر گونه ضرری نام و مشخصات اطلاع‌دهندگان فساد را محفوظ دارند و اقدام‌های قانونی لازم را دربارهٔ موارد گزارش‌شده بی‌هیچ محدودیت و مصالحه‌ای انجام دهند (۱۰۰: ۹)؛

۲. **آسان‌سازی تشریفات گزارش‌دهی.** این تشریفات باید، ضمن حفظ ارزش گزارش از لحاظ کمی و کیفی و به‌موقع بودن، ساده و شفاف باشد؛ به نحوی که، اطلاع‌دهندگان فساد در برخورد با آن دچار اشکال و گمراهی نشوند. پیچیدگی روند سازوکار گزارش‌دهی ضمن ایجاد مشکل برای گزارش‌دهندگان موجبات کاهش انگیزهٔ هم‌کاری در آنان را نیز فراهم می‌کند؛

۳. **بالا بردن آگاهی‌های مردمی.** این آگاهی باید دربارهٔ نحوه و چگونگی گزارش فساد و نهادهایی که می‌توانند به آنها گزارش دهند باشد. از رهگذر آموزش و تبلیغات رسانه‌ای می‌توان اطلاعات مردم را در این زمینه به‌خوبی افزایش داد و آنها را به هم‌کاری ترغیب کرد. (۴۹-۴۸: ۱۵).

شاهدان و مطلعان از وقوع فساد و حمایت کامل و مؤثر از گزارش دهندگان فساد، باید قانونی جامع تصویب شود.

در تهیه و تدوین این قانون رعایت موارد زیر لازم و ضروری است:

۱. برقراری توازن. با وجود ارزش بسیار سازوکار گزارش دهی، امکان سوءاستفاده از آن نیز وجود دارد. گاهی گزارش‌های همراه با سوءنیت و مغرضانه توسط افرادی که تلاش می‌کنند تا جرم‌های خود را پنهان کرده یا با دیگران تسویه حساب شخصی کنند به مراجع مسؤل داده می‌شود که زمینه تعرض به حقوق و آبروی افراد پاک و درست‌کار را فراهم می‌کند. برای رهایی از این معضل، باید الزامات قانونی لازم جهت بررسی‌های دقیق درباره درستی و نادرستی این گزارش‌ها وجود داشته باشد و در عمل نیز تا زمانی که درستی گزارش تأیید نشده است از افشاء آن جلوگیری کرد. حتی باید تمهیدهایی نیز برای اعاده حیثیت و جبران خسارت از کسانی که مورد اتهام‌های نادرست قرار گرفته اند مقرر کرد و برای آن افرادی که آگاهانه گزارش‌های نادرست و خلاف واقع می‌دهند و به نحوی از سازوکار گزارش‌دهی سوءاستفاده می‌کنند مجازات‌هایی در نظر گرفت؛

۲. حفظ محرمانگی. برای پیش‌گیری از بزه‌دیدگی گزارش‌دهندگان فساد، بهترین راه حفظ هویت و مشخصات فرد اطلاع‌دهنده و محتوای گزارش وی است. در صورتی که چنین کاری در عمل امکان‌پذیر نباشد یا به هر دلیلی هویت فرد اطلاع‌دهنده افشاء شود باید به سرعت میزان تهدیدی که ممکن است گریبان‌گیر فرد شود ارزیابی شده و اگر تحقق آن تهدید فوری و جدی باشد، امکان انتقال فرد به مکانی امن فراهم شود. حتی می‌توان تمهیدهایی دیگر همچون محافظت فیزیکی، شهادت از راه دور، تغییر محل زندگی و ... را برای مراقبت از اطلاع‌دهندگان فساد پیش‌بینی کرد. (۴۹-۴۴۸: ۱۷)

۳. وصف بازدارندگی. این قانون باید تمامی افرادی را که از اطلاع‌دهندگان به دلیل افشاگری و گزارش‌دهی‌شان انتقام گرفته ضررهای مالی و جانی و حتی آبرویی به آنان وارد کرده مجرم بشناسد و برای آنها مجازات تعیین کند.

پیش‌بینی چنین تمهیدی حاوی پیام بازدارندگی قوی و مؤثر برای کسانی است که قصد انتقام از گزارش‌دهندگان فساد را در سر می‌پرورانند و در عین حال، زمینه بهتر پیش‌گیری از بزه‌دیدگی گزارش‌دهندگان را فراهم می‌کند؛

۴. **جبران خسارت.** در این قانون باید تمهیدهایی برای جبران ضرر و زیان واردشده به اطلاع‌دهنده مقرر شود. برای مثال، اگر کارمندی به سبب افشای فساد در نهاد محل کار خود عزل شود، باید حق بازگرداندن او به موقعیت شغلی قبلی به رسمیت شناخته شود (۱۰۴: ۹).

یکی از چالش‌هایی که می‌تواند اجرای سازوکار گزارش‌دهی را با مشکل روبه‌رو سازد عدم اطمینان مردم به مراجع مبارزه با فساد است. اگر باور مردم بر این مبنا قرار گیرد که به آنها تنها به‌منزله منبعی برای گزارش‌دهی نگریسته می‌شود و هیچ تعهد قانونی و عملی برای حمایت از آنان در صورت رویارویی با پیامدهای وخیم گزارش‌دهی وجود ندارد، هرگز هم‌کاری مؤثری با مراجع تحقیق نخواهند کرد و ممکن است کل روند مبارزه با فساد آسیب ببیند.

فهرست منابع

۱. ام‌ا، دلیویا اتی افوسو و راج سوپر امنین و کیشور اپرتی؛ «چارچوب‌های مقابله با فساد»؛ مترجم: رنجبر، احمد؛ چاپ اول، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات سیاسی ۱۳۸۴.
۲. چاروسه، امین؛ نقش سازمان‌های غیردولتی در ایجاد و حفظ سلامت نظام اداری کشور؛ مجموعه مقالات همایش سلامت نظام اداری، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۳. خسروی، علیرضا؛ نقش رسانه‌ها در مبارزه با فساد؛ هفته‌نامه تخصصی جام هفته، بی‌تا، ش ۲۹.
۴. خیرخواهان، جعفر؛ آزادی رسانه‌ها و مبارزه با فساد اقتصادی؛ روزنامه بنیان، ۱۳۸۱/۲/۸.
۵. رز اکرم، سوزان و دیگران؛ دولت، فساد و فرصت‌های اجتماعی؛ مترجم: راغفر، حسین؛ چ اول، انتشارات نقش و نگار، ۱۳۸۲.
۶. روشنی، سینا؛ روش‌های مبارزه با فساد مالی و اداری؛ هفته‌نامه بانک و اقتصاد، بی‌تا، ش ۶۴.
۷. رهبر، فرهاد و دیگران؛ بازشناسی عارضه فساد مالی؛ چ اول، چ اول، انتشارات جهاد دانشگاهی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران ۱۳۸۱.
۸. طرح مطالعاتی فساد (۱)، فساد مالی و راه‌کارهای اجرایی مبارزه با آن؛ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲.
۹. معصومی، سیدمحمد؛ پیش‌گیری از فساد مالی و اقتصادی در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی؛ پایان‌نامه

- کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، ۱۳۸۶.
۱۰. نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ تقریرات درس جرم‌شناسی [پیش‌گیری]: تنظیم‌کننده: سیدزاده، محمد؛ کارشناسی ارشد مجتمع آموزش عالی قم، نیمسال دوم ۱۳۸۲-۱۳۸۱.
۱۱. همدی خطبه‌سرا، ابوالفضل؛ فساد مالی، علل، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن؛ پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول، ۱۳۸۳.
12. Global corruption report; special focus: access to information; Transparency International; 2004.
13. Global corruption report; special focus: non-governmental organization; Transparency international; 2000.
14. Prevention: an effective tool to reduce corruption; United Nation Office on Drugs and Crime; Vienna, December 1999.
15. The global dynamics of corruption: the role of the United Nation in strengthen judicial integrity and capacity in Nigeria; state integrity meeting in lagos; may 2002.
16. The global program against corruption; Un Anti-corruption Toolkit; United Nation Office on Drugs and Crime; Third Edition, Vienna, September 2004.
17. The United Nations Handbook: on practical anti-corruption measure for prosecutors and investigators; United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, September, 2004.
18. Un guide for anti corruption policies; United Nations Office on Drugs and Crime; November, 2003.